

DUWTAR HÁM ONÍN SHEBERI: ALLAMURATOV QÍLÍSHBAY DÁSTÚRIY MUZÍKA ÓNERIN RAWAJLANDIRÍWĞA QOSQAN ÚLESİ

Dauletbaeva Gúlxumar

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Muzıkatanıw” qánigeligi
3-kurs student.

Kamalova Gúlmaryam

Ilimiy basshı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15704337>

Annotatsiya. Bul maqala Qaraqalpaqstan Respublikasında keń tarqalgan dástúriy tarlı saz ásbabı - duwtardı soǵıwshı ustalardıń professional iskerligi haqqında izertlewge arnalǵan.

Ásbaptı jasawdıń texnologiyalıq procesi ózgeshelikleri, qollanılatuǵın materiallar, bezew elementleri hám jergilikli mádeniy dástúrlerge baylanıslı akustikalıq ózgeshelikleri qarastırıladı. dástúriy ustashılıqtı qollap-quwatlawdıń áhmiyetliligi atap ótilgen.

Gilt sózler: usta, muzıka, ásbap, dawtar, shınqobız, ustaz-shákirt.

ДУТАР И ЕГО МАСТЕР: ВКЛАД АЛЛАМУРАТОВА КЫЛЫШБАЯ В РАЗВИТИЕ ИСКУССТВА ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию ремесленной деятельности мастеров по изготовлению дутара — традиционного струнного инструмента, широко распространённого в Республике Каракалпакстан. Рассматриваются особенности технологического процесса создания инструмента, используемые материалы, декоративные элементы и акустические характеристики, обусловленные местными культурными традициями.

Ключевые слова: мастер, музыка, инструмент, дутар, шынқобыз, учитель-ученик.

DUTAR AND ITS MASTER: ALLAMURATOV KYLYSHBAY'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF TRADITIONAL MUSIC ART

Abstract. This article is dedicated to the study of the craftsmanship of dutar makers - traditional string instrument artisans widely found in the Republic of Karakalpakstan. It examines the specific features of the instrument-making process, including the materials used, decorative elements, and acoustic characteristics shaped by local cultural traditions.

Keywords: master, music, instrument, dutar, shynkobyz, teacher-student.

Muzıka jan tili bolıp, hár bir ses sezimlerdiń kórinisine aylangan dúnyada saz ásbaplarına dawıs beriwshilerdiń ornı ayırıqsha. Muzıkalıq saz ásbap sheberleri tek ǵana ónermentler emes, al aǵash, metall hám tarlardı janlı kórkem ónerge aylandıratuǵın haqıyqıy sıyqırshılar. Olardıń qolları eń mayda ózgesheliklerdi sezedi, al júregi bolsa nama tuwılmastan aldın onı esitedi.

Kremonanıń skripka sheberlerinen baslap, ózgeshe gitaralar jaratıwshı házirgi zaman sheberlerine deyin, olardıń miynetı ásirlerdi, dástúrlerdı hám jańalıqlardı baylanıstırıp, muzıkanı máńgilikke aylandıradı.

Muzıkalıq ásbaplar tek ǵana buyımlar emes, al adam ruwxınıń eń názik reńlerin jetkere alatuǵın janlı sezim ótkizgishler bolıp esaplanadı. Olardıń hár biriniń artında usta - súwretshi, injener hám muzıkanttıń miynetı bar. Bul sheberler ásirlik dástúrlerdı innovaciyalıq texnologiyalar menen birlestirip, atqarıwshınıń dawamı bolatuǵın saz-ásbaplardı jaratadı.

Muzikalıq ásbap sheberleri - jumısı akustika, materialtanıw hám kórkem óner tarawlarında tereń bilimdi talap etetuǵın qánigeler. Olar áyyemgi qol texnikaların (aǵashqa naǵıs salıw, qolda soǵıw) hám zamanagóy usıllardı (3D baspa, lazerli kesiw) qollanıp, ásbaplardı tayarlaydı, ońlaydı hám qayta tikleydi.

- Tarlı saz ásbapları (skripka, gitara) aǵashtı (qaraǵay, palısandr) hám sestine tásir etetuǵın arnawlı laktı jaqsılap tańlawdı talap etedi.

- Demli ásbaplar (fleyta, saksofon) qamıs, metal yamasa granadil sıyaqlı siyrek ushırasatuǵın aǵash túrлерinen islenedi.

- Klevishli ásbaplar (royal, organ) quramalı mexanizmler bolıp, olardı jıynaw anıqlıǵı sestin tazalıǵın belgileydi.

Ustaların tariyxı uzaq ásirlerge barıp taqaladı. Mısalı, Rossiyada birinshi professional ustaxanalar XVIII ásirde jergilikli ónermentlerge tálim bergen evropalı ustalar arqasında payda bolǵan. Búgingi kúnde olardıń miyrasxorları restavraciyalaw ustaxanalarında, fabrikalarda ("Fabrika fortepiano" sıyaqlı Belarus kárxanasında) yamasa Pinskte jasaytuǵın Yuriy Dubnovickiy sıyaqlı ózine tán lyutnya hám teorba ásbapların qolda jaratadı.

Texnologiyaların rawajlanıwı menen ustalar jańa material hám usıllardı ózlestirmekte:

- Elektron bólekler (ses alǵışlar, MIDI-basqarǵışlar) akustikalıq ásbaplarǵa ornاتیлмақта.

- Tariyxıy nusqalardı qayta tiklew ximiya hám kórkem óner tariyxı boyınsha bilimdi talap etedi.

- Termenvoks yamasa glyukofon sıyaqlı ózgeshe ásbaplar muzıkanın shegaraların keńeytpekte.

Ustashılıq kásibin muzıka kolledjlerinde (mısalı, Germaniyada joqarı bilim baǵdarlamaları usınıs etiledi) yamasa ustazǵa shákirt bolıw arqalı úyreniwge boladı. Tiykargı kónlikpeler:

- Muzikalıq esitiwi.

- Aǵash ustashılıǵı hám metalǵa islew beriw texnikaların biliw.

- Akustika hám ásbaplar tariyxın túsiniw.

Ustashılıq óneri ayyem dáwirden Orta Aziya mámeketlerinde, sonın ishinde Qaraqalpaqstanda da payda bolǵan. Bul óner házirgi kúnge shekem ustaz-shákirt usılı menen saqlanıp qalǵan hám rawajlangan. Jurtımızda milliy ustashılıq rawajlangan desek adaspaymız.

Sebebi ustalar tiykarınan duwtar, ǵobız, girjek hám shınqonbız ásbapların jaratıp kelmekte. Jurtımız ustalarınan..... aytıp ótsek boladı. Solardıń ishinen Allamuratov Qılıshbay haqqında ayırıqsha aytıp ótsek.

1972-jılı 8-fevralda Kegeyli rayonu burınǵı Kuyvishev házirgi Jalpaq jap APJsında Allamaratovlar shańaraǵında ul perzent dúnyaǵa keldi. Aǵaları Rustem hám Dástanniń qılıshı bolsın dep ata-anası bul balanın atın Qılıshbay dep qoydı.

Ol óziniń qatarınan shaqqanlıǵı, uqıplılıǵı menen ajralıp turatın edi. 1979-jılı 1-sentyabrde óz awılında jaylasqan 4-sanlı sol waqıttaǵı “Lenin” atındaǵı mekteptiń 1-klassına oqıwǵa bardı.

Oń tarepten ekinshi qatarda birinshi turǵan Allamuratov Qılıshbay

On jıl dawam etken oqıw barısında óziniń oqıwǵa bolǵan intası menen bir qatarda muzıkaǵa qızıǵıwshılıǵı menen kózge tústi. Sol waqıtlarda mektepte shólkemlestirilgen muzıka dógeresine qatnasıp, mektepte ótkerilgen hár bir bayramda qashqar rubabı, dáp, akkardion hám taǵıda basqa áspablarda atqarıp qatnasqan.

1989-jılı mektepti tabıslı tamamlap Xalqabad qalasındaǵı 15-sanlı kásip óner uchilishesiniń kulinariya bólimine oqıwǵa kirip 1990-jılı tamamlap, sol jılı armiyaǵa ketedi.

1992-jılı armiyadan kelip Nókis qalasında jasawshı muǵallım, sáz áspabların ońlawshı usta Jalǵas Jumamuratovqa shákirt tusedi. Ustazınan ol sáz áspablardı ońlaw, qaplaw, duwtar soǵıw sırların úyrendi. Jas jigittiń duwtar shertiwge degen qızıǵıwshılıǵın sezgen ustazı onı Qaraqalpaqstan xalıq artisti, baqsı Turǵanbay Qurbanov penen tanıstıradı. Ol óz gezegi menen Qılıshbayǵa duwtar ásbınan bir neshe qosıq úyretip, ondaǵı úqıplılıqtı sezedi hám oǵan sol jılı J. Shamuratov atındaǵı kórkem óner uchilishesinde ashılǵan folklor bólimine oqıwǵa tapsırıwdı usınıs etedi.

Ustazlarınıń máslahatı menen ol 1992-jılı J. Shamuratov atındaǵı kórkem óner uchilishesiniń folklor bólimine oqıwǵa tapsıradı hám Ózbekstan xalıq baqsısı Ğayratdin Ótemuratovqa shákirtlikke tusedi. Ol óz ustazınan saz sırların úyreniw menen birgelikte ustashılıq ónerin de dawam ettiredi. Oqıw dáwrinde Respublikamızda ótkerilgen bayram koncertlerinde ansambl jamáatı menen belsene qatnasqan.

Jas sazende 1996-jılı oqıwdı tabıslı tamamlap, sol jıldıń ózinde-aq házirgi 12-sanlı balalar muzıka mektebinde milliy muzıka bólimin shólkemlestiredi. Hám sol jerde kóplegen shakirtler tayarlap, ózleriniń talapshanlıǵı hám iskerligi menen birgelikte Respublikamızda ótkerilgen kórik tańlawlar, festival, koncert hám hár túrli tádbirlerde belsene qatnasıp jeńimpaz bolıp kelmekte.

2000-jıl “1-iyun balalardı qasterlep abaylaw kúni” munasebeti menen ótkizilgen Tashkent qalası Turkistan sarayında bolıp ótken festivalda sháǵirtleri Saulawbay Atajanov hám Bawırjan Hamidullaevlar qatnastı. 2005-jılı Xiywa qalasında bolıp ótken M.Qori Yakupov atındaǵı kórik tańlawdıń Respublika basqıshında shákirtı Kewlimjaev Sultan sıylı I orındı jeńip alıwǵa miyassar boldı. 2004-2007 jılları bilimin jetilistiriw maqsetinde Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń “Muzıkalıq tálim” bólimine oqıwǵa kirdi hám sol jıldıń ózinde Nókis mádeniyat hám kórkem óner kollediniń milliy muzıka bólimine jumısqa kiredi. Mine 20 jıldan berli ol kóplegen shákirtlerdi tayarlap kelmekte.

Pedagogikalıq kásibi menen birgelikte ol ustashılıqtı da toqtatpadı. Ustashılıq ónerin úyrengen dáwirde baslap ol ásbablardı ońlawdı, soǵıwdı hám qayta tiklewdi jaqsı kórdi.

Házirde mádeniyat tarawında Qılıshbay aǵanıń atın bilmeytuǵın, oǵan ásbab ońlatpaǵan adamnıń ozi bolmasa kerek.

Baqlawımız nátiyesinde sonı ańladıq, ol qandayda bir ásbaptı ońlawǵa kiristime sonı aqırına shekem, jetik formasına jetpegenshi basqa ásbaptı ońlawǵa kirispeydi. Bir ásbaptı ońlaǵanda ol júda náziklik penen, hár bir ásbab bólegine ayrıqsha itibar menen qarap, buzılǵan jerlerin qayta tikleydi. Ol ońlaǵan ásbablardıń tayar bolǵan variantın kórseń qaysı bólegi buzılıp, qayta tiklengenligin taba almaysań.

Qılıshbay aǵa óz ustashılıq kásibin jaqsı koredi dep oylaymız. Sebebi ol ustaxanada azannan keshke shekem, radio tıńlap ásbablardı ońlap jureberedi. Bir kúnniń ozinde 5-6 ásbaptı qayta tikley aladı.

Allamuratov Qılıshbay ásbablardı tek qayta tiklep qoymastan olardı jaratadı. Házirgi dawırge shekem ol bir qansha duwtar(oyma) ásbapların islegen.

Tek duwtar soʻgip qoymastan ol hâzirgi dâwirde Qaraqalpaqstanda birinshilerden bolip shinqobiz soʻgıw ústinde jumıs alıp barmaqta. Hâtte ózimde onıń bir neshesin shertip kórdim hám maǵan bul shinqobizlar júda unadı. Biraq ele Qılıshbay aǵamız bul ásbaptı jetik formasında soǵa almadım dep pikirleydi hám elege shekem shinqobiz ásbabın soʻgıw metodların ózlestirip atır.

Allamuratov Qılıshbayǵa kelesi pedagogikalıq jumısları menen bir qatarda ustashılıq jumıslarında tasqın tabıs tilep, aǵamızdan jańlıqlardı kútip qalamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIŇ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŇ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.
2. Gúlxumar D., Gúlmariyam K. BAQSISHILIQ ÓNERINIŇ RAWAJLANIWI HÁM DÁSLEPKI BAQSISHILIQ MEKTEPLERI. – 2024.
3. Gulmaryam K., Ğaziynexan D. SHOMANAY RAYONI JUMABAY JIRAW BAZAROV ATINDAǴI 13-SANLI BALALAR MUZIKA HÁM KÓRKEM ÓNER MEKTEBI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 6. – С. 75-78.
4. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEŇELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
5. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.
6. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIŇ DÓRETIWSHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.
8. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIŇ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIŇ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.